

EESTI RAHVALUULE ARHIIVI TOIMETUSED

COMMENTATIONES ARCHIVI TRADITIONUM POPULARIUM ESTONIAE

30

MALL HIIEMÄE

ENDIS-EESTI ELU-OLU

V

**LUGEMISPALU KODUSEST
JA PEREKONDLIKUST ELUST**

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI TEADUSKIRJASTUS

TARTU 2013

Koostanud ja toimetanud Mall Hiimäe
Tehniline ettevalmistus Tuuli Otsus, Astrid Tuisk,
 Inge Annom, Kadri Tamm
Küljendus Jaanika Hunt
Fototöötlus ja kaas Siret Roots
Resümees tõlge Reet Hiimäe

Sarja peatoimetaja: Risto Järv. Toimetuskolleegium: Irma-Riitta Järvinen (Soome Kirjanduse Selts), Eda Kalmre (Eesti Kirjandusmuuseum), Aado Lintrop (Eesti Kirjandusmuuseum), Raimo Raag (Uppsala Ülikool), Jonathan Roper (Tartu Ülikool), Pille Runnel (Eesti Rahva Muuseum), Mari Sarv (Eesti Kirjandusmuuseum), Taive Särg (Eesti Kirjandusmuuseum), Ergo-Hart Västriik (Tartu Ülikool)

Sarja kodulehekülg <http://www.folklore.ee/kirjastus/?sari=7>

Indekseeritud: Internationale Volkskundliche Bibliographie/
International Folklore Bibliography

Väljaanne on valminud Eesti Rahvaluule Arhiivi sihtfinantseeritava teadusteema „Folkloor ja folkloorikogud kultuurimuutuste mõjuväljas: ideoloogiad, kohanemine, kasutuskontekst“ raames.

Raamatu väljaandmist on toetanud
Eesti Kultuurkapital.

Esikaanel: Lapsed mängivad kodu. Nõo khk.
Foto: Richard Viidalepp, 1942. ERA Foto 1941.

ISBN 978-9949-490-90-5
ISSN 1406-636X

SAATEKS.

Käesolev tekstivalimik lugemispaladega kodusest ja perekondlikust elust endisaja Eestis kuulub väljapaistva rahvaluuleteadlase, Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) esimese juhataja Oskar Looritsa (1900–1961) algatatud väljaandeseeriasse, mille loomise ja teokssaamise lugu on olnud pikk ja vaevaline.

Kavandatud seeriast pealkirjaga „Endis-eesti elu-olu“ jõudis Loorits enne II maailmasõja algust koostada väljaanded lugemispaladega kaluri ja meremehe elust (Loorits 1939) ning metsaelust ja jahindusest (Loorits 1941), mis ilmusid ERA toimetuste sarjas. Okupeeritud kodumaalt siirdus Loorits 1943. aastal pagendusse Rootsi, koos kõigi tema teostega kuulusid keelustatute hulka ka need „Endis-eesti elu-olu“ seeria kaks esimest köidet.

Järg Oskar Looritsa koostatud esimestele köidetele lugemispaladega põllumehe elust (Loorits 2000) ning karjakasvatava elust (Loorits 2001) sai ilmuda postuumselt aastaid hiljem, juba taasiseseisvunud Eestis. Mõte hakata taas välja andma ERA toimetusi oli kantud soovist jätkata sõjaeelse Eesti Rahvaluule Arhiivi kui uurimisasutuse traditsiooni. 1998. aastal jõudsid Helsingist Tartusse Soome Kirjanduse Seltsis hoiul olnud mapid Oskar Looritsa vaimse pärandiga. Mõned neist mappidest sisaldasid käsikirjaliste rahvaluuletekstide masinakirjakoopiaid põlluharimise ja karjapidamise kohta „Endis-eesti elu-olu“ seeria edasise komplekteerimise tarvis. Lähenemas oli Oskar Looritsa sünniaastapäev, otsus väljaandeseeriat jätkata tema pooleli jäänud töö edasiviimisega oli ERA-s üksmeelne. Seeria kahte järgmist köidet lõpule viies püüdsin pärimustekstide selekteerimisel, järjestamisel, pealkirjastamisel ja toimetamisel matkida Looritsa „käekirja“, iseasi, kuivõrd see õnnestus.

Seejärel jõudis järg kahe sõjaeelse, ammu rariteediks saanud köite taastrüki väljaandmiseni. Ilmusid mõlemad: täiendatud ja parandatud trükk raamatust lugemispaladega kaluri ja meremehe elust (Loorits 2002) ning lugemispaladega metsaelust ja jahindusest (Loorits 2004).

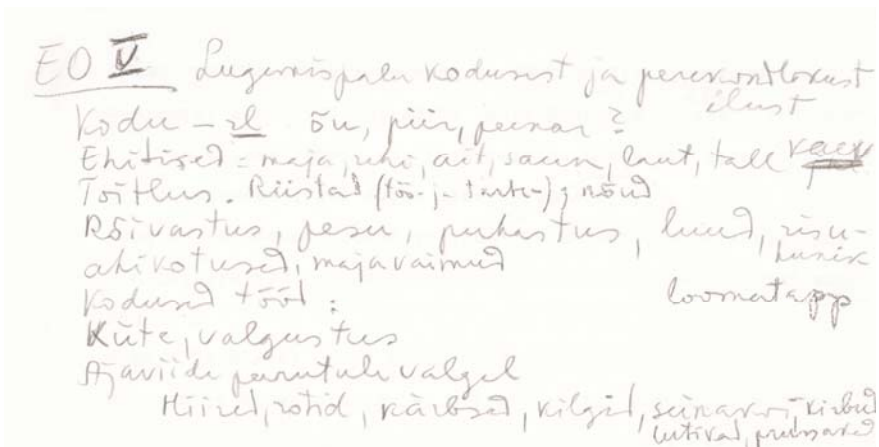
Seni on kõige enam lugejahuvi äratanud valimik kaluri ja meremehe elust; soovitusi välja anda veelkordne taastrükk on tulnud eriti rannaelanikelt.

Seeria eri köidete teemad moodustavad omavahel seotud mõttelise terviku ning täiendavad üksteist. Eeldatavasti võiksid tänapäeval huvilisi leida ka endisaja talurahva kodusest ja perekondlikust elust kirja pandud olustikulised jutud ning teated, laulud, vanasõnad, uskumused ja kombestik. Lootuses kavandatud köited järjepanu koostada ning välja anda ei aimanud Oskar Loorits, et peatselt puhkev maailmasõda toob kaasa drastilisi muutusi Eesti maarahva traditsioonilises elulaadis. Ent juhendis rahvaluulekogujatele on ta sõnastanud kogumistö eesmärgi: „Elupiltide maalimisega sellest, mis on olnud meie endisaja elu-olu sisuks ja kandejõuks, tahame karastada end ka tulevaste murrangute vastu, et need ei katkestaks meie omakultuuri järsult närbuma, vaid et meie arengutee parema poole toimuks orgaanilises seoses mineviku pärandatud kalduvuste ja kogemuste, traditsioonide ja kasvõi negatiivseltki hoiatavate eeskujudega.“ (Loorits 2000: 11) Mitmed korrespondendid saatsidki kirjanekuid etteantud teemadel ja soovitatud viisil – rahvapärases sõnastuses: „Olen hoolega oma kaastöölisi koolitada püüdnud ka suusõnalise rahvatraditsiooni stiilierinevusi paberile jäädvustama, et demonstreerida, milline on elava rahvasuu süntaks, mõtlemis- ja väljendusviis, milline mitmekesidus ja nüanssiderikkus siin pulbitseb, kuna normatiivse kirjakeele formalism seda rikkust mitmeti kahandab küll murdelikkuse väljalülitamisega, küll isegi kirjamärkide või liitsõnade üldistatud reeglitega jne.“ (Loorits 1941: 511) „Elupiltideks“ sobivat ainekku kogusid samuti ERA koosseisulised töötajad Rudolf Põldmäe, Herbert Tampere, Richard Viidalepp jt.

Käesolev väljaanne hõlmab arhiivitekste aastatest 1868–1943, niisiis kogumisajaga kolmveerandsada aastat. Tegelikult ulatus 19. sajandi rahvaluulekoguja pilk märksa kaugemale minevikku, sest toetunud on nii iseendi kui oma eelkäijate teadmistele. Neist aegadest oleme jõudnud nüüdseks 21. sajandisse. Mis tundub möödunud aegade ja praegusaaja kõrvutamisel hästi ilmekalt esile tulevat, see on olnu ja oleva kontrast. Teel heaoluühiskonda pole liiast aduda, missugune oli nn. puuaeg

puust hoonete ja majariistadega, millised olid toidud, kuidas pikkadel talveõhtutel tubaseid töid tehti, valgusallikaks peerg või küünal.

Lugemispalade komplekteerimisel oli sedapuhku abi Oskar Looritsa kunagistest pliiatsikirjas märkmetest. Toonastes koopia-mappides leidub siin-seal ka väljavalitud masinakirjakoopiaid Looritsa käekirjas märkega „E-o V“, mõned neist katseks isegi redigeeritud, vt. lugemispalad nr. 77; 80; 118; 130; 133; 145; 163 ja 200 (2). Vastavuses Looritsa kavandiga olen väljaande algupoolde paigutanud kirjeldused kodu ehitamisest, elamustruktuurist, tarberiistadest ning nende otstarbest. Toitluse ja jookide valdkonnas on enam tähelepanu pööratud põhimisele – leivale, õllele ja taarile. Etnograafilise kallakuga kirjeldustelt kaldub väljaanne üha enam folkloorse ainestiku suunas. Rohkesti on usundilisi teateid. Üleloomulikest olenditest irreaalse maailma piirimail on teoses esindatud majahaldjad, haigusvaimud, kodukäijad, luupainajad jne. Inimelu eri etappidest leiavad enam tähelepanu need teemarubiigid, mis on seotud koduga: sünnid, varrused, lastekasvatus, noorte kooskäimised kodustel tööõhtudel, kosjad, abielu, matused.

Pilt 1. Oskar Looritsa märkmeid „Endis-eesti elu-olu“ V teemavaliku kohta.

Nüüdseks on ainelise kultuuri alalt ilmunud hulgaliselt häid uurimusi, ülevaateid ja leksikone (vt. kirjanduse loend raamatu lõpul). Mitmekülgse valiku hinnangutest ja tõekspidamistest koduse elu ning peresuhete kohta pakub „Vanasõnaraamat“ (1989). Mis aga väljaande illustratsioonidesse puutub, siis ajastuomaselt polegi fotograafia tehnilise taseme tõttu võimalik olnud toonaste napi valgustusega kodude sisevaateid, esemeid ega inimesi nende ehedas olekus pildistada. Seda lünka aitavad täiendada joonised etnograafialeksikonidest ja rahvaluulekogudest. Väljaande toimetamisel on järgitud senist teguviisi: lugemispalad on liigendatud ning pealkirjastatud, laulutekstid (sisukorras) tärnikesega märgistatud, tunnussõnu tekstides sõrendatud, taandeid lisatud või ka ära jäetud, sõnastuse eheduse säilimise huvides vaid ilmseid õigekirjavigu parandatud. Nagu seeria eelnevalt ilmunud köidetes, leidub raamatu lõpul lisaks juba mainitule ka lühendite loend, piltide ja jooniste nimekiri ning Eesti kihelkondade kaart.

Tartus, 23. aprillil 2013. a.

Mall Hiimäe

1. Kodu tundemärgid.

1) Läki kodu, kullakene,
omma liina, linnukene,
omma majja, marjukene,
omma tarre, tuvikene.
Kodu on meil kullasta,
liin tettu linikista,
maea marjust ehitedu,
ait meil tettu hanimunest,
paari pantu partsimunest,
lagi lüüdü linnassist.

Kodun meil kari kallunessa,
liinan lehmä nüssenessa,
maean söömi sõirakest,
taren joomi taarikest.

H II 24, 498 (296) < Karula khk. – Peeter Einer, Jaan Einer < Ellramm (1887–1889).

2) Minu aga vennal lehtilauki,
lehtilauki kuldakapjas,
see läks metsa viimast korda,
tuhat sülda oli turda tamme,
sada sülda sangeleppa,
viiskümmend visa pedakat,
kakskümmend kallist kadakat.

Tegi alla reie Riia teela,
sauna Salgase mäela.
Seal aga sõitsid Salge saksad,
Salge saksad, Malge saksad,
iga kuus kuninga härra,
iga pääv Pärnu härra,
iga reede Riia härra.

Mis need saksad mõisteleid?
Seda saksad mõisteleid:
kas see'p on Lihula linna,
vai on Sagadi linna
vai on keiseri kiriku
vai on raua Rakuvere?

Kui oleks Lihula linna,
siis oleks sinise vaba;
kui oleks Sagadi linna,
siis oleks punase vaba;
kui oleks keiseri kiriku,
siis oleks köiest keeritetud;
kui oleks raua Rakuvere,
siis oleks rauasta tautud.

Mina aga kuulin, vasta kostin:
Minu venna asmukene,
peaksid seest nägema,
seest on sinise vaba,
päält on punase vaba,
ahi on sealihasta,
keris on kanamunasta,
kuu on eessa akkenaksi,
tähte taga reppanaksi.

H I 2, 692 (23) < Haljala khk. – Johannes Vabian (1889).

3) Kust me tunnemi oma kodu
küla kümnenda seasta,
valla viie vahelta?
Kuldarist om kua pääle,
hõperist om õvve pääle,
sannaharjan saareristi.
Kuast tõusi kuldasuitsu,
tareharjast haljast suitsu,
õvve päältä hõpesuitsu.
Kuan kulda keedeti,
taren vaske valati,
õvven hõpet hõeruti,
sannan raha sangati.

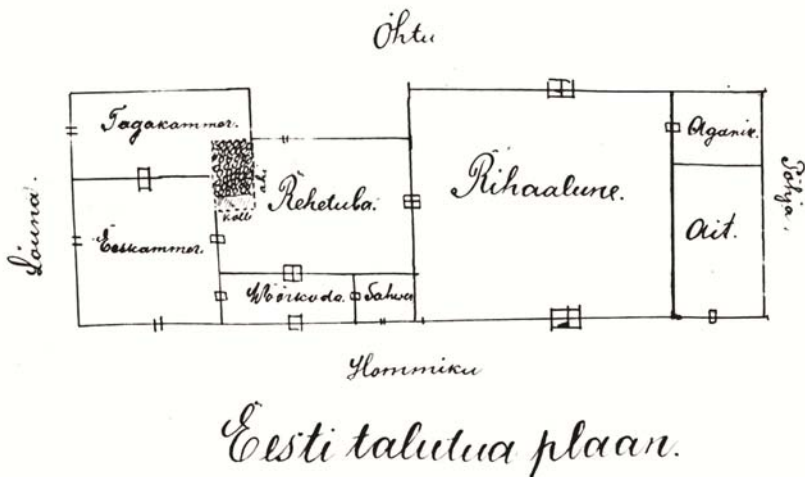
Heledest säääl ikva latse,
koledest säääl haukva koera,
käbevest säääl käiva näiu.
Säält ep ma tunsi oma kodu,
oma kodu, oma kulla,
oma maja, oma marja.

H IV 3, 45/6 (16) < Helme khk. ja v. – Gustav Habicht (1888).

2. Elumajade ehitamisest meie esivanemate aegadel Viljandimaal.

Meie Suure-Jaani kihelkonnas on praegu veel ehitusi, mis viiskümmend kuni sada aastat vanad on ja milledest õiget pilti meie esisade ja esiemade hällikohtadest saada võib. Nagu keegi vanataat jutustas, olla nad mõisa poolt teomeestele ja orjadele ehitatud. Viimastele, milledega mõisa teha on võinud, mis ta iales on tahtnud, ei olla ka paremaid tarviski olnud, vaid pidanud sellega leppima, mis neile elamise kohtadeks pakutud.

Mõnedsajad sammud, ka versta 2 ja 3, seisavad mõisade ümber üksikud, madalad õlekatustega ehitused. Lähema silmamiseks nende

Pilt 3. Rehielamu plaan.

Muud selle elumaja ehitamiseks tarvis ei läinud, kui palke ja latta. Oli materjal kokku veetud, algas ehitus lausa maa peale ilma vundamendita. Palgid ei saadud mitte varatud ja tahatud. Nurkadele ei raiutud mitte niiviisi palgi hambad või asemesid sisse, nagu nüütsedel talumajadel mooduks on, vaid sedaviisi, kudas puu oli, s.o ümargune ase.

Põrand oli mullast või savist; lagi lattidest tahatud, maapinnast mitte üle 8 jalga kõrgel. – Et seinad mitte sisse ega väljapoole külge kõveraks ei vaju, oli palkidesse peenikese maasepa tehtud oherdiga tapiaugud sisse lastud.

Ilma varamata palgid jätsivad muidugi suuri vahesid seinadele sisse, sellepärast saivad nad hoolsaste takkude ja sammaldega ära topitud ja savitud.

Aknateks jäeti $1\frac{1}{2}$ –2 jala suurused augud seinadele sisse. Klaasi nähtud ainult mõisa eluhoonete küljes, kuna meie Eesti talu-

tubade aknaid väikesed puuluugid varjanud, mis ilusatel ilmadel eest pööna mööda kõrvale lükatud, halvadel aga ette tõmmatud pidivad saama. Oli aknaluuk kinni, siis oli ka tuba pime. Et ennast sellest halbusest välja aidata, võeti peerg käsile, mis otsapidi selle tarvis säetud ahjuprao sisse pisteti. Klaasi asemele tarvitatud ka põit, mis puutikkude abil seina külge aknaaukudel ette paigutatud. Ka klaasi olnud mõnes kohas näha, aga nii veidi, et vaevalt üheainsama silmaga välja oli võidud vaadata ja mis hoolsaste risti ja põigiti peerupilbastega seina külge oli kinnitatud. Nende omanikkudel olnud õnn neid pisukeste tikkidena mõisa puruhunnikudest akende alt leida.

Ukseaugud olnud säärased, et peaaegu käpakil tuppa võidud astuda, umbes 4–5 jalga kõrged ja kuni 2½ jalga laiad. Ukselauad olnud lattidest tahatud ja pulkadega pöönade külge kinnitatud. Uksed olivad kahemoelised: ühed hingedega ehk kinni ja lahti lükatavad, teised jälle pöönadega ehk ette ja tagasi tõmmatavad.

Pilt 4. Rehielamu uksed.

Pöönadega uksi oli elumajade juures ainult kaks: üks, mis vöörikojast rehetuppa ja teine, mis sealt rihaalla viis. Need olivad nagu hingedega uksedki lattidest tehtud ja pulkade abil kokku säetud, aga nad ei käinud mitte tõmmates sisse- või väljapoole lahti, vaid lükati tuppa või õue minnes selle tarvis tehtud pööna mööda edasi või tagasi. Tõmbamise tarvis oli üks pulk äärmise laua küljes, milles mõlemad

otsad ühe jala pikkuselt sisse ja välja ulatusivad. Põõnad olivad ukse pealmise ja alumise palgi sisse raiutud. Sellest uksest on vist mõistatus: „Põder magab hiire pesas?“ tulnudki. Hingedega ehk sisse ja välja lahti lükatavad ukсед seisivad selle tarvis tehtud hingede peal üleval. Need ei olnud mitte nagu nüidse aja omad, rauast, vaid puust. Need ukсед olivad nagu rihaaluse väratid ühe postiga ja käisivad õuest võörkotta ja sealt kambritesse. Ka aidal olivad niisugused. Põõnadega kui ka hingedega ukсед olivad mullapinnast vähemalt paar seinapalki kõrgel, nii et üle läve astumisega päris vaev oli. Veel halvem oli rehepeksmise juures. Praegusel ajal on ukсед, mis rehest rihaalla viivad, ilma lävedeta või aluspalkideta, enne aga pidi vili rehepeksmise ajal rehest rihaalla muretsemiseks nendest üle tõstetama. Ustel lukkusi ei olnud, nende aset täitsivad puust pöörad, mis uksepostidest läbi käisivad.

L a g i oli põrandast 6–7 jalga kõrgel ja ühelt, see on altpoolt küljest tahatud; muidugi ka lattidest. Eeskambris elasivad peremehe abilised, taga aga peremees oma teisepoolega ja lastega. Mõlemaid kambreid küttis või soojendas rehetuas olev ilma kereseta a h i. Sellel võlvisid ei olnud, nende asemel säeti pikergused kivid otsapidi üheteise vastu, millede peal keres oli. P l i i t a ei olnud, oli sel ajal tundmata asi. Selle asemel oli k o l l e ahju ees, kuhu p a d a kolmejalgse peale pandi või koogu otsa riputati.

Pilt 5. Paja paigutusviis.

Korstnaid majal ei olnud. Suits läks uksest välja ehk ka ülevalt vaheukse tehtud august rehealla ja sealt õue. Lõõrid puudusivad, nende asemel olivad ahju ees- ja tagaküljed, mis elamiseks soojust andsivad. Rihaalusel oli lattidest tehtud laudi või lakk peal, kus hobuste ja lehmade toit talvel alal hoitu ja kuhu kartsast või redelit mööda üles mindi. Rihaalust tarvitadi suvel üleliigse majakraami alalhoidmise tarvis, sügisel rehepeksmiseks ja talvel hobuste, lehmade ja sigade külma eest varjulhoidmiseks. Lambad ja kanad viidi talvel kambrisse ja rehetuppa, kus nad inimestega ühes elasivad.

Majakatus oli, nagu praegusel ajalgi, õlest. Mõlemilpool katust olevate harja või ungaaukude kohal olivad ristamisi pandud puust hobusepead, mis kaugele paistsivad ja mis majale õnne ja õnnistust tooma ning vargusi, haigusi jne. eemale hoidma pidivad. Majakatus oli linakolakutega või -peadega tuule ja vihma eest hoidmiseks üle vooderdatud ja valge, ümmarguste põllukividega ära kinnitatud. Ka iseäralised puud olivad katuseharja tuule eest hoidmiseks tarvitavad, mis kuni kolme jala pikkuselt mõlemilt poolt küljest alla rippusivad ja mis ülevalt harjatipu kohalt ühe lati läbi koos hoitud saivad.

Pilt 6. Katuseharja puude paigutus.

Saag, hõvel ja telliskivi olivad meie esivanemate aegadel tundmata asjad, niisama ka raud, lubi ja saeveskis saetud lauad. Oh kui hädasti oleks raudnaelagi tarvis läinud!

See on kõik meie esivanemate elumajade ehitamisest, mis mina nende jätistest silmanud, mis vana inimeste juttudest kuulnud ja mis mina üleüldse üles kirjutanud olen.

H II 49, 501/7 < Suure-Jaani khk. – Ernst Saabas (1894).

3. Kujutused endise aja talu kohta Võrumaal.

Endise aja talukoht, kindel ja püsiv paik oli ja on nüüdki perekonnale koduks, taluks, kodukohaks, kodukoldeks, isamajaks, sündimisepaigaks, kiigukohaks, kodulõkkeks, isaisade majaks ja maaks. Ehk küll lapsena, võisin ma veel 45 aasta eest tagasi nüüdistest taludest võrreldes mõnda talu näha, mis läinud aega elavalt meelde tulla lasi ja mille kohta selleaegsed vanemad inimesed paljudki seletuisi andsid, et nende lapsepõlves veelgi talukõrraldus palju kehvemaks olnud ja et nende vanemad selles nii mõnelgi kõrral neile seletuisi on teinud. Tahan sellepärast kõigist, mis ennem ehk selleks kirjeldatud on, tähele panemata mööda jõuda ja saadud teateid endisest kodust nii erapooliselt ja lühidelt ette kujutada, kui seda kuulnud ja meeles pidada olen jõudnud.

Olnud Eesti esivanematel uus kodukoht ülese ehitamisel parajale paigale käes, siis vaatas kõik perekond üheskoos, kuhu sünnis kodu või talu ehitada tuli. Saivad sellega kõik pere ühelepoole, oli ka ehitamise koht kindel. Soovisid neist ühed seia, teised teisite kohale, siis pidi liisuheitmine otsuse andma. Oli otsustajaid kaks või rohkem isikuid, siis võetud umbes kahejalane pikune kepik, keda nüüd üks teise kätte heitnud, kes vastu võttes kepi ükskõik kustkohast kinni tabas, mille käele nüüd iga liisu-osaline oma parema käe juure lisas ja ikka nii kepi otsa poole ülesepoole pannes kuni kepi viimse lõpu otsani. Kelle osaks aga viimne kepiots langes, selle soov oli siis kõige kohasem.

Pilt 7. Liisuheitmine kepi abil (Kambja).

Veel heideti ka järgmiselt otsust tegevat liisku. Võeti iga liisusalisele isemoodi märgitud pulgake ja pantud k ü b a r a s e. Nüüd peksetud kübarat vastu oma põlve või ka maad: kelle pulk nüüd esimeseks kübarast välja hüppas, selle järele pidi nüüd kaalutav otsus jääma.

Esmaspäeval ega reedi ei võetud ehitamisega algust teha, küll aga enamasti teisi- ja neljapäeval, ilusa ilma kõrral ja keskpäeva aegu. Oli uuesti ehitajate endine elukoht ligidusel, hakati kohe rehetare ja kambri ehitusega pääle; oli aga endine elukoht kaugel, et alati tööle-käimine raskeks ei saaks, tehti esiteks pino või ka k o d a ülese, kus varju ja toidust keeta võidi. Hakati aga koguni rehetarega pääle, siis valiti sarnast kohta, kus mets või mägi maja võiks varjata, et tormid pääle käia ei saaks, ka nii, et tarepaja otsekohe keskpäeva võiks tähendada. Pärastpoole ehitadi aga rehetared niipidi, et enamast puhuvad

tuuled tuulutamiseks rehealla võisivad puhuda. Tare järele määrati ka ära, kuhu laut, ait, küin, koda või pinu asend tuli, ehk kuhu kaevul sünda ase leidub. Esimeste palkide paigalepanemisele ilmunud muidugi kõik perekond, soovitud töö õnnelikule kordaminemisele, majast kõike tule- ja muu kahju eemale ja rahvil kauast elamise õnne sees. Kokkulastavatele esimestele palginurkadele raiutud mõlematele pooledele kirvega ristid sisse ja lastud siis kokku. Et tare soojaks saaks, raiutud sambla jauks hästi laiad varad palkidele sisse.

Kes külgkambrid tarele ligi teinuvad, siis tehtud see rehealt tarreminemiseks paremat kätt tarele kõrvale, mis ilma ahjuta külmaks jäi ja mis valmistoiduse, riiete ja muu tagavara panemiseks jäi. Teiselkõrral lasti ka rehe ukse kaute sooja sisse, millal siis ka magada võidi. Ka surma kõrral oli külm külkkammer surnu hoidmise jauks. Ka oli külmal kambril oma paja olemas, kust tarvilisel kõrral valgust sisse lasti ja kust läbi ka õue pääle vastasega rääkida võidi, millele seestpoolt laud ette käis.

Rehetare ahi asenes läve kõrval, sisse minnes paremat kätt, maarkivist tehtud kõrge alusega kumm (tulevarjaja) ees, kus ka koogu otsas rippuval pajal asend oli, mida ka tuhkhauaks ja lõkkeks nimetati. Et selkõrral tuli kivi küljest üles löötud ja mis alati hõlpsasti kõrda ei läinud, sellepärast hoietud alatasa sõetuli tuhkhauas tuha all, kuhu veel põldkivist kaas pääle pantud. Kui siis juhtunud, et ühel talul tuli kustunuks saanud, tulnud säält keegi nõuga teise taluse ja saanud sõetuld laenuks. Ka teekäijad laenanuvad sagetasti piibu pääle tuld. Ahju pääl inehi olla igatahes talvise magamise jauks olnud, kuid ka hästi lavasi olnud magamisteks, mis kõik seina külge olnud kinnitatud. Uks olnud kahejakuline. Kui suits tarre tulnud, lastud päälmine vähem jagu ust lahti suitsu väljakäiguks. Üleval parde pääl olnud rohke osa põletispuid tagavaraks kuivamas kui ka pIRRUPUID, kust igal õhtul pIRRUDEKS tehtud. Olla ka külmadel aegadel nooremad inimesed pardepääl magamist võtnuvad. PIRRUPIDAJAKS põlemise ajal olnud kas rauast jala pääle jäetud pilahk ehk ahju nurga sisse lõigatud pilu.

Tarel olnud hariliselt kahel seinal pajaad, kummagile käinud seestpidi laud ette. Ehk küll klaasi olemaski olnud, ei tarvitatud seda esite kalliduse pärast, ja ka, et klaas katkiminejaks olnud, pajadele ette.

Sellevastu aga pruugitud toorest ja hästi peeneks voolitud vasikanahkasi, paremast veel loomade põisi, mis ennem ka rasvaga üle oli määritud, et seda enam valgust tarre lasi.

Vastu keskpäeva olev paja oli ühtlasi selge ilmaga ajamõõtjaks. Paistis pahemalt poolt päikesekiired juba sisse, oli ka hommikune jagu tööd tehtud. Olid juba päikesekiired rohkesti paja pääle pööranuvad, oli aeg jälle tööle minna. Oli jälle päikese pajast üle paremale poole pööranud, oli aeg teistpuhku töölt kodu tulla; jõudis jälle päikesekiired pajast välja, oli ka õhtupooliseks tööleminekiiks aeg jõudnud. Ka karja väljalaskmine ja kodutulek oli pajapäält selge ilmaga alati ühtlaselt õige. Olla ka ühe rehetare seina mööda talvisel ajal küna olnud, kus külmadel aegadel karjaloomasi joodetud ja kuhu ka vaheaegadel kõikidele solkidele korjuskoht olnud.

Igal tarel olnud keset põrantud ja põrantuga ühetasane lai põldkivi olemas, kus pia igal õhtul lõmmusi pirdudeks kirvega sugardatud ja mida sellepärast lõmmukiviks kutsutud, kuid kivi olnud veel paljude teiste tööde aluseks; siin lõhuti kõiki, mis kõva alust nõudis.

Teine kivi oli aga hästi kõrge ja tasase ülemise otsaga, asus ka pahemat kätt läve kõrvas vastu ahju suud; seda kivi kutsutud sandikiviks, et ta lävele kõige ligimal oli ja santidele esimeseks istekohaks oli saanud, kuna ta perenaisele tule päält tõstetavale kuumale paale aluseks olnud.

Rehetare kui rehealuse põrand olnud kõik savist tehtud, ja sel teel, kuidas seda veel praegugi on ja kuidas neid tehakse, veetud esite rehe kui rehealuse põrandule savi, siis sammalt, ka vahest liivagi, pillutud siis igale poole ühevõrdselt laiali, valatud tubliste üle, aetud kariloomad, ka talled kui siad pääle tallama. Sai nii kõik alused segi, siis lööti puust tambiga tasaseks ja kuivakssaamise järele oligi igavene põrand valmis.

Siis oli veel rehe läve kohast kõrgemal otspaja olemas, kust lauakese lahtivõtmisel liiaks saanud suitsu kui sooja välja lasti. Et vanaste vilja ainult luuaga pühitud, sellepärast ei olnud ka kõrvalisi värjaid pea kuskil pool olemas, ainult õlgedest või kuusekoskedest kaetud värjad, küll aga rehealuse kohal üleval laupäälne ja rehealuse otsas aganik praegugi olemas on. Rehetared püütud hästi jämedaist

palkidest teha ja katuse ääred nii madalale lasta, et seinad millalgi vihma näha ei võiks. Et katus tehtud õlgedest nii paks, et olla 50–60 a. kindel seisnud. Tähtsamaks oli katusel kummagis otsas üks urgas (võru keeles kahruperse), kust suits ja toss ilma võise pääseda. Kuid neide urgaste pääl olla vanaste puukisi tehtud ja läbi musta hobuste tauste vanakurja näha võidud.

Enam vee kui tare ligidusele tehtud suviseks keedikohaks pinu, mis püsti, päält teravaks pantud latidest või kiselaudadest ehk ka kuusepuu koskedest nii tihedast kaetud, et vihma läbi ei lasknud. Alt olnud umbes süld lai, kuid poolteist sülda ja enamgi pikk, siin oli põldkividest pajale kui ka teistele nõudele ase. Mõnesse pinusse asetatud ka suveks söögilaud sisse. Ühe otsa poolt oli pinusse sissekäimiseks lävi, mille ukseks lihtsalt redel kuusepuu koskega üle kaetud olnud. Et pinu ehitus mitte tihe ei olnud, sellepärast võinud suits igalt poolt välja voolata, ja nii ajanudki pinu mõnel kõrral küll külgede poolt ja harjast suitsu välja, mis siis kui kütise põlemise välja näitanud. Ometigi ehitatud agaramad seinu ette palkidest koja ja paljudki, et ka saun ühes oli, kuhu kojast liisnat tagavara, oma kui loomade valmid toidused ja liisnad nõud eest pandi. Kuid kojaski ei olnud suitsul teist väljapääsemise teed, kui üksi läbi katusepragude. Ka saunal kui kojalt olnud kummalgi paja, mille kinnipanemiseks mõnda riidetükki või vihta pruugitud. Hariliselt olnud suvisel ajal söögilaud kojast ja elamise kohad kui magamise asemed aidas ja küünides. Sulased ja tüdrukud kui ka lapsed maganud koos küünis, laupääl ehk aganikus.

Et sel kõrral metsapuudust ei olnud ja laualõikamist ka, sellepärast lõhkunuvad eestlased männapalkidest kolme ja nelja verssoki laiuseid kiselaudu, milledega koja, pinu, aida või küünile katused katnuvad ja mille kõvatus kaua aastaid kestnud. Roovikutest lühikese aja pääl tehtud, õle või aganate panemiseks, mis kuskile kindla seinu vastu tehtud, siis nimetadi panikohta: korjus, kõlks ehk ka kuudiks. Sagedasti aga teinuvad sulased ja nooredmehed kas lauda või küüni seinu külge kõrgele sarnase magamiseruumi, mis kõigite kindel olnud ja üksi august sisse pääseda võis ja kuhu ka üksi kaunis pikk redel juure ulatuda võinud. Kuid sarnane kuut olnudki ühtlasi sulase või ka pere-

mehe poja ainukene kindel koht, kuhu ta oma isiklise vara, ka puhtamad riided varjata võis.

Sagedasti olnud a i t a s i kahekordsete seintega, kuhu sõjaaegadel tubli noos vilja ära peita võidi. Veel hilja olnud sarnane peiteseinaline ait Tartu ligiduses alles, kus 100 vakka rükkeid riisujate eest varjatuks saanud.

Õue (muru) olnud roht-püstaiaiga ümber piiratud. Rohtaed tehtud lattidest, kuna püstaed lõhutatud männipuust tehtud. Õuel olnud kaks väljakäigu värjat, üks, mis külatänava poole viis, kuna teine oma põllu poole viis, iseäranis sagedasti käidavasse hobusekoplisse. Karjalauda ees olnud loomadele suviseks seisukohaks kariaed või taher, mis aga huntide pärast seina moel kõrgesti ülese tehtud ja plankaiaks nimetatud.

Pilt 8. Suitsutare lattaia sees (Muhumaa, Lalli k.).

Vilja peidetud ka sagedaste riisujate pärast varjatud koobastes kui tare pääl. Kuida nimetasin, oli saladuslisi aitasi ka olemas, kust riisujad hoolsa otsimise järele vilja ülese ei leidnuvad ja millist elus inimene veel ise oma silmaga näinud ja mulle jutustas, et see umbes 30 aasta eest Tartu ligiduses Vasula vallas Kopli talus alles olnud. [- -]

E 52347/53 (7) < Oudova, Sträkova < Põlva khk. – Joosep Tamm (1913).

4. Tarbepuude raiumise ajad.

1) Elumajad. Kui elusid tehti, uue koha pääle elama haketi, siis otsiti elude aluseks sehune koht, kus mustad naadrased olid; sääl, kus punased naadrased on, senna'p sünni ühegil elusid-majasid ehita end, nee tahtva ikka pää päält ää minna. Nasamma tuleb tähele panna, et sa'p pane maja täistuule maha mitte; kui nad täistuules maas on, pole siis eige hää elu pääle palju loota ühti. Täistuuled on: maakaar, vesikaar, põhi-lõuna. Vana sääduse aega tehti majad ikka nenda: metsast toodi kolme ja poole ehk neljasüllased palgid välja, aga seda oli tarvis vaata, et palgid pidid kõva tuule poole külge saama maha lastud, ja palgi mahavetmise aeg pidi täveskuus olema, muidu tuba aurune ja mõne aastaga mäda. Sedasamma viisi oli maja alumise korra raiumisega, nasamma samli kiskumisega ja sammaldamisega lugu, ikka vana skuus, siis tuba kuiu ja kõva.

Talvisel ajal elati toas, suisel ajal hoones; koda oli talve meeste töötoaks, nee raiusid ja tahusid sääl talve otsa, kui külma ja metsakäigu eest aega said. Treisid vaanu (vaagnaid), raiusid kereseputid ehk kiskusid sõõlasuge, ehk muud, mis aga iganes elumajas tarvis läks. Seda pole mitte kuulda olnd, et loomi talve kojasa oleks peetud, na Põtkudel (Ülemaalastel), kui mõnel vahest juhtus lautade tegu, siis peeti loomad kojasa.

ERA II 29, 696/7 < Käina khk. – Johann Sooster (1896–1897).

2) Tarbepuu mahavõtmise ajast on suur lugu: kui mine metsa ükskõik mis ajal ja võta kasepuu kohe lupsti maha, ei ta siis seisa kuigi kaua, maha lastes metsas ta on kahe aasta pärast pal'las sipelgapesa

veel järel. Aga kasepuu võta maha öösse kell kaksteist ja otsekohe põhja, vanakuu viimse veerandis lõunatuulega, siis seisab kakskümmend aastat.

Maja ehituse puudeks kuusepuid maha võttes vaadatakse kuu teist veerandit kuni poole kuuni, mahavõtmise aeg üle kesk-hommiku, kella kümme-üheteistkümne aeg. Ma olin alles noor poisikse järgi, kui käisin Jalase külas Reinu talu ehituse juures tööl. Vana Reinu peremees oli isi kiriku võörmõnder. Kui kuu oli üheksa päeva vana, siis akkasid palka maha võtma.

Ehitama akati mitte nädala algus ega kuu algus. Puud lasti maha v a s t u p õ h j a , siis seisavad kõvad, ei koita ega mädane.

Kui kuu sai kakskümmend kaheksa päeva vanaks, siis vedas palgid metsast väl'la, päeva ajal. Vundamendi rajamiseks vaadati aega, kui kuu oli kaksteist päeva pesast väl'las, hommiku ja reedene päev, siis algas mulla kaevamine. Tuul muutis põhja, jäeti vundamenditöö poolele, pandi pal'ka tahuma, kell kaksteist tuul muutis idak a a r d e , võeti töö jälle käsile, tehti kaevamise tööd kella neljani. Pärast lõunat tuul muutis jälle põhja, see takistas tööd ja lasti vabaks. Tuul muutis lõ u n a s s e , läksime jälle vundamenditöösse tagasi, olime töös kuni kella üheteistkümneni öösse, tuul oli korralik, oli idakaare tuul. Selle tuule sees löödi esimene kord pal'ka paika; kui vundament ja esimene palgikord paikas, siis änam tuult ei vaadatud. Sarikate panemiseks vaadatakse jälle tuult, sarikad seisid kaks päeva peale panemata, oodati lõunatuult. Kui tuli lõ u n a t u u l , siis löödi kell üksteist sarikad peale, kui sarikad peal, siis anti meestele viina ja tehti üks lõbus olemine.

Reinu talu maja on nüüd ligi nelikümmend aastat vana, aga alles tugev ja terve, teised hiljem ehitud majad on juba parandatud ja vooderdatud, seda ma olen kõik isi näind ja tean selgeste, et aja järel võetud puud seisavad kaua aega heaste.

Teise loo võin jälle rääkida, mis ma isi olen läbi eland. Olin seitsmeteistkümne-aastane noormees, tahtsin perekonnaelu alustada, akkasin vankritegemisega peale. Onu lubas puid vankri tegemise tarvis. Läksin metsa, võtsin puud maha kohe lips-lops, sealsamas saagisin ää, tegin vankri valmis, kaserummud, kasepöiad, tammekodarad. Läksin Keava mõisa sepa juure, sepp rautas ää, tegi tugeva töö, miski

asi ei nihkund, et oli ikka heaste tehtud. Kevade tegin vankri ja sama sügise vanker logises kõik, mis tegi kilak-kõlak, kilak-kõlak, kus tuli kõik uueste lahti võtta, ja sepp rautas uueste ää. Käis siis veel kaks aastat, siis oli otsas, kuna harilikult vanker käib kaheksa-kümme aastat. See tuli sellest, et ei olnud õigel ajal puud maha võetud ega korralikult kuivatatud.

ERA II 283, 293/6 (21) < Rapla khk., Kabala v., Pühatu k. < Märjamaa khk. – Emilie Poom < Mihkel Tiismaa, s. 1891 (1940).

5. Sambla toomisest.

Sambla tarvitamise kohta olen kuulnud vanemalt inimesilt, et sammalt on toodud kõige rohkem ehituste ajal seinapalkide vahele panemiseks. Loata pole tohtinud tuua, keda avastatud, see võetud vastutusele. Maksu sambla päält pole nõutud, aga metsavaht näidanud koha, kust tohib sammalt katkuda. [- -]

Minu lapseõlves oli veel üldiselt kombeks panna sammalt talveks „topeltakende“ vahele. Selleks tarvitati ilusate mätastena kasvavat helerohelist sammalt ja halli sammalt. Vahest lepiti ainult samblapeenraga akende vahel, aga enamasti asetati samblale veel kaunistusi, nagu mitmevärvilisi villase lõnga tükikesi (need lõigati õige lühikesed), paberist õisi, nn. „pabertuttisi“ või kõrtmesüdamest tehtud õisi ka säeti villast lõnga või kõrtmesüdameid loogete ja nr. 8 kujuliselt samblale. Mõned kasvatasid õlelille ja hoidsid selle õisi akende vahele panemiseks. Seda aknavahede kaunistamist samblaga esines veel maailmasõja aastail. Sambla ajale järgnes vati tarvitamine akende vahel, viimasel ajal on loobutud sellestki.

ERA II 299, 247/9 (12) < Häädemeeste khk. – Marta Mäesalu, oma mälestuse järele (1941).

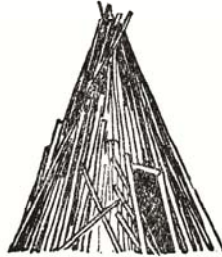
Pilt 9. Samblaga tihendatud palkmaja Setumaalt. Fotol pereliikmed maja ees.

6. Õuepealsetest hoonetest.

1) Vanad eesti püstkojad on praegusel ajal peaaegu kadumas, aga siiski leiame neist mõned veel, mida meie päevil tarvitatakse. Kuid seda on küll väga väha. Püstkojad tehti pikkadest lattidest. Esiotsa seoti kolm ehk neli latti latva pidi kõvaste ühte, aeti püsti ja tõmmati alt tüved nii laiali, kui suurt püstkoja ruumi üleüldse taheti ja tarvis arvati olevat. Siis tõsteti nii palju lattisid ümber, kuni enam valgus kusagilt kohalt läbi ei paistnud, kuna ühte külge auk jäeti, kuhu uks ette tehti. Keskel püstkoda, kolme kivi pääle seoti suur pada või katel ülesse ja säääl keedeti siis suvel kõik, mida talul iial tarvis läks, sest

rehetoa juure suvel tuld ei tehtud. Niisugused püstkojad olivad vanal ajal igas talus, ka igas peres ja isegi sulaste tarede juures tarvitusel.

E 46456 (7) < Saarde khk., Voltveti v. – Jaak Peeter Söggel < Peeter Söggel (1907).

Pilt 10. Püstkoda.

2) Siis oli väikene kahe poolega aita. See oli toast hästi eemal – tulekahju pärast. See, nagu juba ütlesin, oli kahe poolega: üks riiete, teine vilja jaoks. Riideaidas olid kõik riidekirstud, villakotid (peeti palju lambaid) ja kõik riidekraam. Teisel pool jämedast palkidest salvekesed, kus seemneveli oli. Söögivili hoiti suurtes, kolmest laiast kokku ömmeldud 10-, 20-, 25–30-puudastes kottides. Pääle selle hoiti aidas lihatõrred, riitulil (seinte pääl olid riulid) hoiti meepotid (peeti palju mesilasi) ning viljasalvedes viljaterade sees suitsutud seasingid. Ülepää kõik söögikraam oli siin. Aida ees oli katuse-alune trepp, kus kapsatõrred (-tunnid) hoiti.

Siis oli seintega, ühe uksega ja kuusekose (-koore) katusega koda, kus suvel ning rehtede aegu süüa keedeti. Siia käis risti koda seinte päält tala, mille külles kaks rõngast oli, kus kettidega kaks pada rippusid – üks seasöögiks, teine omale. Padad kutsuti rootsi padad. Need olid laia ümmarguse põhjaga – päält läksid kitsamaks ning pääl olid kolm vitsa valatud, mis aga nagu aetud nägivad. Tuli keetmiseks tehti lihtsalt maa pääle. Keedeti suvel ning talvel hagudega, ainult leiba

küpsetati puudega. Kojas hoiti suvel ka seasöögi tonnid. Koja ühes nukas oli laud, kus talu puuliivad (need olid treitud, mida kaupmehed tõid), lusikad ja pütid ning kibud pesti ja kuivada lasti. Koja kõrval oli liivaküna, kus anumad puhtaks nühti.

Eemal oli jälle laut omakord kahe poolega. Ühel pool hoiti lehmad, teisel pool lambad, vasikad. Lammastel oli seina külles redel, kuhu heinu visati, kuna lehmadele lihtsalt heinad-põhud sõnniku pääle visati, kust siis igaüks sõi. Joodeti nii, et lehmadele kanneti tooriga vesi nina alla, kuna lambad joodeti vannist – jälle ette kandes.

Jälle ise paigas oli sealaud. Kõik hooned olid lihtpalkidest üles ehitud, õlekatusena, pääle koja, kus kuusekosse (-koorest) katus oli. Majade-lobudikku piiras kas roika-, rõht- ehk püstaed. Need majad olid ümber õue, kus iga hoone juure jalgte viis. Lautade ümber või ees oli karjaaed – aiaga talu õuest lahutatud. Väljaspool õueaeda oli õunaaed, kas ilma ümbritseva aiata ehk rõhtaiaga. Õunaaias kasvasid tol korral õunapuid, ploome, kirssisi, tikerberid, vabarnad. Peenraid õunaaeda ei tehtud, vaid lasti lihtsalt rohi kasvada. Kõögiviljast oli ainult maas kapsas, kaalik, uba-hernes – needki ükstakõik kuhu põllule – muidugi enamvähem maja lähedusse. Siis kasvateti naerid, mis ikka rohkem metsa kütiste asemele tehti.

Mis veel õue puutub: siis oli pea igas kohas õues kooguga kasv, mis ka mõnikord karjaaias ei puudund. Puuriidad ning haohunnikud hoiti ikka kuskil aia ääres riidas. Pinki õues ei olnud, istuti aga muruplatsil, mis ikka pea igas kohas oli, mängiti ja lauleti vabal ajal.

ERM 12, 79/88 < Palamuse khk. – Marta Kangro-Pool (1920).

7. Toa tegemine.

1) Juba sest on ammu aega,
ammu aega, tüki teeda,
kui seda tubada tehti,
tuanurka nukerdati,
aidaviiluda aeti:
tugevast ma tõstsin palki,

vägevast ma väänsin vitsa,
soost olin sammalde vedaja,
nõmmelt palgi nõtkutaja.

H II II, 487 (39) < Väike-Maarja khk., Porkuni v., Assamalla k. – Juhan Elken (1889).

2) Oot-oot, oot-oot, õed hellad,
kannatage, kasuvennad,
las mu tuba tehtaneksi,
koda uusi kroonitakse,
maja uusi moalitakse.
Ette tien ihutud seinä,
taha teen tahutud seinä,
keskel seinä kierulise.
Ette panen ihutud laua,
taha panen tahutud laua,
keskel lauaad kroonilised.
Ette panen emiksepraadi,
tahatuppa tallepraadi,
keskel praadi kroomilista.

Siis suan sugu söötamaie,
onusid suan otsa lauda,
tädisid suan täisi lauda,
onupoegi puoli lauda,
kälid laua keske'elle.

EÜS VII 310/1 (63) < Kadrina khk. – Johann Söster (1896).

8. Ohvri viimisest majahaldjale.

1) Igal peremehel olid oma majavarjajad ja õnneandjad vaimud, kelledele ohvrit viiti. Igal peremehel oli oma majavaimude ohvrikivi ise kohal. Sinna majavarjajate ohvrikivile viiti igast uudisest viljast ja värskest söögist esimene osa. Kes selle ära sõi ehk viimata unustas, sellele tuli suur õnnetus ehk surmgi.

H II 66, 683 (303) < Tarvastu khk., Vooru – Johan Kala (1901).

Pilt 11. Ohvrikivi Kullamaal, Laukna k.
Korvi t. põllul.

2) Valiti üks koht, kuhu pandud m a j a - a l d i j a t e l e . Kui ei ole antud, siis tulnud äpardust, kas loomahaigust. Maja-aldijad pidid ikke pialt saama. Uudseaja anti, uudseleiba, ja kui lehm tuli piima, anti ikka temale enne, kui ise võeti.

ERA II 28, 96 (34) < Lügänuše khk., Püssi v., Liimäla k. – Rudolf Põldmäe < Mihkel Eero, 81 a. (1930).

3) Konnumäe perenaise vanaisa kõnelenud, et kui ta Koikkülas elanud, pole nõiduse pärast enam magada saanud: alati öösel kolisatud. Ta lasknud teha seppa kolm väitsa, igal üheksa risti pääl, ja kolm pihlakapulka, igalühel niisama palju riste pääle lõigatud. Kui need öösel sāngi veerde ja päätsi pannud, siis saanud rahuliste magada.

Pärast teda tulnud sinna uus peremees. Vanadest elanikkudest jäänud tallu saunamees oma naisega. Need palunud uut peremeest, et vana puuäkit, mis tee veeren kartulikoopa pääl on, keegi ei tohiks puutada, sest endised elanikud igal neljapäeval ja laupäeval sinna o h v r i t viinud. Ühel pühapäeva hommikul ehtinud uus peremees lauakiriku minema, käskinud reheahju küdema panna, lõhkunud vana äki kirvega puruks ja ajanud ahju, ise öeldes, et tema on selle valitsuse all, kes maailma loonud, mitte tolle teise valitsuse all. Pärast seda kadunud mürin ära.

ERM 147, 41/3 < Karula khk. ja v., Konnumäe – W. Haas < Juhan Klasmann, 67 a. (1920?).

9. Tõnnivakk.

Oli üks vanaaegne jumal, kel mõnigi võimus ja vägi arvati olevat. Nenda kui kõigesuguste haiguste ja terviste üle. Nenda räägitakse, ühes talus olevat ühes iseäralikus kambris üks kaunis suur kast olnud, kelle sees üks piimalüpsik olnud ja lüpsiku sees liha, rasva, raha, riidid ja palju muid asju Tõnnile toiduks ja ihukatteks. Kast kaane pääl seisuvad kaks vasklühtrit vahaküünaltega, kes suurel pühade ajal ööd kui päävad on põlenud. Pääle lühtrite olnud kaane pääl veel kaks tald-

rikut, kuhu anded pidivad sisse pantud saama. See oli kõik, mis silma puutus.

Selle jumalale on nad kõiksugu uudist ohverdanud. Näituseks: veristati kedagi looma, siis pidi see esimene ja kõige parem tükk Tõnnile saama, et Tõnn seega teisil aastal jälle loomi laseks sigineda. Liha viidi ikka enamiste toorelt, arvem keedetud ehk küpsetud. Nendasamma olli lugu uudseviljaga, ka säält sai Tõnn esimese pulli ikka omale südame kinnituseks, et ta see-eest vilja õnnistaks. Nenda kõigesuguste saakidest, mis üleüldse veel ette võib tulla.

Rahu ehk tervise ajal ei olnud inimestel Tõnniga muud suuremat tegemist kui ennegi talle päavaliku leiba anda, aga seda rohkem hädaajal. Olli keegi haigeks jäänud, siis kutsuti kõiksugused targad ja nõiad kokku, need vaatasivad, katsusivad ja arvasivad järele, missugune haigus taband ehk kellest ta oma haigust olli saanud, enamiste trehvas seesugune arvamine ikka vaese Tõnni peale. Olli haigus Tõnnist hakanud, siis arstiti kahte viisi: 1) hirmutati haigus püssilaskmisega ära, mis ikka öösel sündis; 2) katsuti annetega Tõnni ära lepitada, muidugi siis, kui esimese arstimise teel abi ei saanud. Olli keegi haigeks saanud Tõnni läbi, siis pidi ta üht paluma, kes tema eest pidi Tõnni elukorterit juure minema ja seal püssi laskma, aga ikka öösel, et keegi seda es pea ära nägema.

Ei aitanud see mitte, ja Tõnn oma nuhtlustega ikka ülemeelikumaks läks, viidi temale andid ja püiti teda nõnda jälle ära lepitada. Toitu ei viitud temale mitte nii palju, sest toitmine oli majarahva kohus, kelle majasse ta omale eluasemet olli võtnud, aga seda rohkem riidid ja raha, kellega ta ennast katta võis ja maiust pidada. See koht, kus Tõnni vakk olli, olli igalpool suure kartuse väärt koht; kes sealt mööda julges minna ja Tõnnile midagi meelehead ei viinud, pidi tema käest rohkeste, enamist haiguste läbi nuheldud saama. Tõnni elukoht olli ikka suure andidega rohkendud, toa seinä vahelaed täis raha ja katuksepaari ja roeka-alused täis valmistatud riidid, keda Tõnn omale pidi võtma.

Nüüd hilja aega leiti säält mõni rubla vaskraha ja üks ülikond riidid, need ollid: üks paar kingu, kelle pealt-nahade asemel riie olli ja ennegi tallad nahast, siis üks paar püksa mustast villase riidest ja pan-

nal selja taga, üks väike saterkuub, punase vasknööpidega, siis vest, kalevist tehtud, kallingi seljatagusega, vesti taskus olli üks paberist tehtud uur kuldketi otsas. Kõige viimaks üks müts, kõik mehe mütsi moodi, sirm ees ja kõik väga täielik. Need riided olivad aga kõik väga väikesed, müts parajaste pöidla otsa tõmmata, püksid kahe sõrme otsa; üleüldse olli see värk kõik väga veikeselt toimendatud.

Tõnnivakka nüüd küll enam olemas ei ole, tema hukkamisest räägitakse järgmine lugu. Peremehe poeg, kelle isaisa seda jumalat sünnitanud, on ühel pühapäeval, kui tuas ahi kõige valusamini põlenud, kasti võtnud, salaja ahju viskanud; kaks korda on kast ahjust välja karanud, aga kolmandamal korral ometegi sisse jäänud. Pääle põlemist otsinud poeg tuha läbi ja leidnud säält ühe augulise kivi, seda on ta kohe jõkke viskanud, aga imet, kivi on aga kolmandama korra viskamisega põhja vajunud, aga kaks korda välja kaldasse tulnud. Nenda on kast ära põletud, lühtrid on maja tarvituseks pruugitud, taldrikud on ka jõkke heidetud. Pesa on küll rikutud, siiski toob veel mõni vana ebausklik mõne kopiku temale napsirahaks.

Tõnnivakk on oma nime sest saanud, et teda ikka tõnisapäeval valmistati.

H III 15, 702/6 (2) < Tori khk. – Jüri Lossmann (1878).

10. Viruskundra annab lapsele hamba.

1) Viruskundra on vana rahvausus kaitseja vaim, kes ahju pääl (virusõh) asub. Isiäranis käib tema võim ja mõju laste kohta. Häid lapsi tema varjab ja õnnistab, aga pahadele, nimelt nutuse lastele on ta hirmutuseks, neile öeldakse ikka, kui nad üleannetuks lähevad: „Viruskundra, vii ärr,“ kohati koguni: „Viruskundra, võta ikunõ lats siis ärr!“ Et vaimu aga hääs tujus hoita, heidetakse temale, kui midagi uudist toitu lauale toodakse, nimelt värsket liha, ikka esimine lusikatais lepituseks ja meelituseks, kus ikka palutakse, et viruskundra maja õnnistaks.

Kui lastel uued hambad tulevad, siis peavad nad väljakukknud hamba „ahju virusõhõ“ viskama ja isi selle juures hüüdma:

„Viruskundra, seh sullõ luuhammas, anna mullõ raudhammas!“, siis kasvab uus hammas kõva ja kindel, ei valuta ega pudene. Tuleb seda aga siiski ette, siis on need hambasaajad kudagi Viruskundrat ära pahandanud. Sinna kohale, kust lapsel viimane hammas välja kukub, kasvavat temale veel päris või ase-.

H, R 3, 467 < Vastseliina khk. – Hindrik Prants (1877).

2) Viruskundra, veritside hammastega, musta näuga, pureb lapsi, kes teda ärritavad – ei lase magada. V i r u s on puurehetoas tühi ahju-tagune, et tuli seina kuumaks ei aja ja tulekahju ei saa. Altpoolt täideti uut ahju tehes liivaga, pealtpoolt tühi. Ei pühitud mitte tihti, ainult toomapäeval aeti viruskundra välja luuaga ja suvel korjunud nõe, tahma, tolmuga. Lapsed pugesisivad tihti üksteise eest ära peites virusesse ja tegivad hamed nõega mustaks. Emad hirmutasivad: „Ära mine virussehe, viruskundra on seal!“ Katkes h a m m a s kaheksa-aastaselt, üteldi: „Viruskundra, säh sulle luuhammas, anna mulle raudhammas asemele. Kõvem.“ Suuremad lapsed pandsid tulise süe suhu ja õhutasid hammaste vahel. Hambad punetasid pimedas toas ja nooremad nägidki viruskundra hambaid.

E 54248 (5) < Rõuge khk. – Jaan Gutves (1924).

11. Nõidusega toodud luu.

A h o a l u n e on setudel kanade ajamiseks sooja, et ei külmaks talvel ära. Iseäranis hoitakse ahjualust, et ei toodaks midagi nõidumise mõttes. M. talus olla veel hilisemal ajal toodud üks luu ahjualla, mis olla ikka tõmmanud kokku ja lasknud end laiali.

ERA II 190, 242 (14) < Setu, Vilo v., Truba k. – Jaan Ilvik < Aleksandra Ilvik, s. 1891 (1938).

12. Mälestusi majaanussidest.

1) Mõnes majas old majaanussid. Käind p i i m a l a k k u m a s . Need old loomaõnne pärast. Korra löödud üks uss maha ja lehm oldki lautas surnud. Ruilas kutsutud neid majaanussa ikka piima lakkuma: piilu, piilu!

ERA II 27, 283/4 (88) < Nissi khk., Laitse v., Kibuna k. – Rudolf Põldmäe < Tõnu Evald, 66 a. (1930).

2) Ennemuiste olnd igas peres oma majaanuss. See olnd ka loom ja toond perele õnne. Mini põle aga easti ussi sallind. Korra näind terve pere, et uss läind kodust ära. Vanaema üteld, et kolme päeva pärast põleb maja maha. Pererahvas vidand kõik kraami majast väl'lä ja läind teise kohta elama. Mini põle aga seda uskund ja jätnd oma varanduse majja. Ise jäänd ka sinna. Kolmandal ööl põlend maja maha. Mini pääsend veel suure vaevaga, aga tema kraam jäänd tulle.

ERA II 140, 642/3 (11) < Vändra khk., Vana-Vändra v., Pärnjõe k. < Aluste k. – Ernst Tammsoo < Juhan Riemann, 75 a. (1937).

3) Ussid on paergul ahju all, vahel sirtsud laulda. Ma olin saunas, laulis nurga all nagu sirts. Oligi uss. Ärra võttis sauna ää – uss tähendas ä b i n e m i s t . Ta peab ig a m a j a a l l o l e m a . K u i n ä i t a b e n n a s t , s i i s o n k o h e p a h a , m i s t a h e s k a h i .

ERA II 38, 267/8 (82) < Väike-Maarja khk., Vao v. – Rudolf Põldmäe < Eeva Kamp, 80 a. (1931).

13. Ööema ketramas ja kudumas.

1) Nagu mul praegu vokk, paelad-nöörid pial, kui nii jätta ööseks, kus ö ö e m a o n , s e e h a k k a b k e t r a m a : v u r r , v u r r , v u r r . M i n u e m a i s e r ä ä k i s , e t m i t u k o r d a o n p i d a n d t õ u s m a ü l e s j a v õ t m a n ö ö r i d ä r a .

ERA II 14, 633 (14) < Torma khk., Mustvee – Paul Ariste < Liisa Sepp, 75 a. (1929).

2) Matsalu lahe ääres ühes talus käinud mõnda aega ketraja. Kedranud öösiti vokil, vahest laotanud voki koost ära. Sinna peresse tulnud lähedal olevast Allika külast üks tark mees öömajale. Pererahvas kaebanud sellele oma häda, see lubanud ketraja kinni võtta. Öösel ketramist kuuldes haaranud mees kiiresti ketraja järele – kass jäänud kätte. Ajanud pererahva üles, lasknud pihlakapuudest tule teha, kõrvetanud kassi tulel ja lasknud siis minna. Järgmisel päeval olnud ligidal peres vanamoor haige ja selle mees ütelnud kassi kõrvetajale: „Miks sa niiviisi tegid? Meie vanamoor nüüd haige.“

E, StK 19, 109/10 (15) < Ridala khk., Sinalepa v., Popsi k. – Elisabeth Labi (1923).

3) Öö-ema. Öö-ketraja. Lugu sündis Kurema vallas Toovere külas, Küüra talus, a. 1840–1845 vahemikus.

Peretütar – see oli minu vanaema Mari Pruul – ketras hilja õhtu linu. Töö lõpetades heitis puhkama. Läbi une kuulis ta aga, et v o k i - r a t a s v u r i s e b ja keegi ketrab. Tuba oli pime; siis läks ta käsikaudu katsuma vokki. Tema tundis oma käe all inimese kätt. Edasi kobades tundis ta terve inimese kogu. Hirmu tundes, et pimedas ketraja ta lõnga ära rikub, süütas ta koldes peeru põlema ja oma imestuseks nägi, et vokk on samas seisukorras nagu ta tema õhtu jättis. Ja ühtki inimest toas päälle magavate oma pere ei ole.

Vanaema ei teadnud voki vurinat millegagi seletada ega käega katsumisel inimese olemasolu põhjust ebaususe arvele panna, sest tema isa oli külas palvetundide pidaja ja minu vanaema kirjaoskaja. Mingsugust ebausku tema ei tunnistanud.

Olgu mainitud minu vanaema auks, et ta oli hea õmblusniidi ketraja. Ja Kurema mõisas sundtööl käies sai ta ühe oma ketrusepäeva eest ühe hobuse ja mehe tööpäeva tasa.

Vanaema arvas, et vist oli ikka öö-ema, kes rahvasuu järele käima öösel ketramas.

ERA II 196, 526/7 (10) < Tartu l., Laiuse khk. – Priidu Tammepuu < Ida Andrejeff, 49 a. (1938).

SISUKORD.

Laulude numbrid on märgitud tärnikesega (*)

SAATEKS.....	3
1. Kodu tundemärgid. (*).....	7
2. Elumajade ehitamisest meie esivanemate aegadel Viljandimaal...9	
3. Kujutused endise aja talu kohta Võrumaal.....	15
4. Tarbepuude raiumise ajad.	21
5. Sambla toomisest.	23
6. Õuepealsetest hoonetest.....	24
7. Toa tegemine.....	26
8. Ohvri viimisest majahaldjale.	28
9. Tõnnivakk.....	29
10. Viruskundra annab lapsele hamba.	31
11. Nõidusega toodud luu.	32
12. Mälestusi majaussidest.....	33
13. Ööema ketramas ja kudumas.	33
14. Hoonete sisemisest ehitusest.	36
15. Rehetare õhust ja soojusest.....	39
16. Elu vanematekodus. (*)	40
17. Vanasõnu koduse elu kiituseks.	41
18. Elamusisustusest ja tarberiistadest.....	42
19. Majariistade kolimise lugu.....	54
20. Peremärkidest.....	54
21. Kodustest puutöödest ja muudest tegemistest.....	57
22. Luuategemisest.....	63
23. Lindude ja rebaste hirmutajad.	64
24. Omatehtud ilmaennustaja.....	65
25. Taadi tarbeasjad.	66
26. Linalõuguti „kõne“.....	67
27. Voki laul.....	67
28. Kombeid pea piiramisel.....	68

29.	Kombeid kerisepuistamisel.	69
30.	Tuli tuha all.....	72
31.	Ränikivi ja tuleraud.	73
32.	Peergude tegemisest ja pilakust.....	75
33.	Tulevalgus toas. (*).....	78
34.	Tule tegemine uusaastahommikul.	78
35.	Küünalde valmistamisest.	79
36.	Kombeid lambitule põletamisel.....	82
37.	Vana aja päevarütmid.	83
38.	Head ja halvad ajad inimese elu mõjutamas.....	87
39.	Vanasõnu ajaarvestuslikust elukorraldusest.	91
40.	Kurjad vaimud ei salli ketramist.	92
41.	Laupäevaseid toimetusi.	92
42.	Sõrmeküünte lõikamisest.....	94
43.	Sigadele võtme andmine.	94
44.	Jüripäevased kunstid.	95
45.	Mälestusi luupainajast.....	96
46.	Jõu kasutamisest raske töö tegemisel.	99
47.	Võõra asja võtmisest.	100
48.	Õpetusi igapäevaste toimetuste tegemisel.....	100
49.	Jõulu-aegseid kombeid ja toimetusi.....	103
50.	Vanapagan rehes.	105
51.	Kuidas suure raamatuga kodukäija ära kaotatud.	105
52.	Kuidas tondid ära kadunud.	106
53.	Lugusid halltõvest.	107
54.	Katkuhaldjas tuleb peresse.	108
55.	Näkk lapsi kaevu tõmbamas.	109
56.	Tuulispask hoonete kallal.....	109
57.	Mälestused söömisest Märjamaalt.	110
58.	Söögi ootus. (*)	122
59.	Talu toiduriistadest.	123
60.	Toiduvalmistamis- ja säilitamisriistad ning toidutavad Suure-Jaanis.	124
61.	Vanaaegsed toidud ja toidukorrad.....	129
62.	Näpunäiteid söögi ja söömise juures.	131

63.	Hoolitsus leevaimude eest.....	131
64.	Söömata käijad hinged teadmata.	133
65.	Perenaise vorstitegemise oskused.....	133
66.	Vana aja suuremad toidud.....	134
67.	Aganaleib.	136
68.	Rabandleib.....	137
69.	Halb jahu. (*).....	138
70.	Leivast ja leivakommetest.	138
71.	Leivategemisest.	139
72.	Tee kakku. (*).....	140
73.	Ämm õpetab miniat.	141
74.	Kaapekaku küpsetamisest.....	142
75.	Peigmehe armukarask.	142
76.	Leiva nimeks vatsk.....	143
77.	Ei tohi palja peaga leiba teha.	144
78.	Õpetuseks koerapidajale.....	144
79.	Usside nõidumine leiva sisse.	146
80.	Kaupmees öömajal hädas tondiga.....	146
81.	Silgukalt.	147
82.	Tuhkakook.	148
83.	Leivakõrvaseks rokk.....	148
84.	Kruubi- ja tangutoidud.	149
85.	Millal muhulane putru keedab.	151
86.	Kama – kasulik toit.	152
87.	Sõirategemine.....	154
88.	Kanepitoidud.	154
89.	Suure-nädala ja lihavõttepühade toitudest.	155
90.	Kaerakile keetmine.....	156
91.	Rätsepa kiisliöömine.....	157
92.	Looduse annid toidulisaks.	157
93.	Taimesupid.	158
94.	Kartulite tulek toidulauale.....	159
95.	Kartulitalgute lõpulaud.	160
96.	Lihavõttemunadest.....	161
97.	Kanaliha söömisest lambalaudas.....	163

98.	Koostööst varavedajatega.....	163
99.	Vanasõnu toitudest ja söömisest.....	164
100.	Jõuluaja toitudest.....	166
101.	Õlletegemise kunstidest vanasti.....	170
102.	Humalate kasvatamisest tapuaias.....	186
103.	Ühisest õllemaitsemisest Läänemaal.....	187
104.	Õlle kasutamisest toiduvalmistamisel.....	187
105.	Kirjeldusi taari valmistamisest.....	188
106.	Vanasõnu jookidest.....	197
107.	Maarjapuna joomisest.....	198
108.	Nurjaläinud kohvikeetmine.....	198
109.	Vilumust nõudvad tööd.....	199
110.	Põrandapühkimise kunstidest.....	200
111.	Vanasõnu koduse elu kohta.....	201
112.	Mälestusi seebikeetmisest.....	202
113.	Seebi asemel puulehed.....	203
114.	Pesuriistad.....	204
115.	Puhta vee saamise taigadest.....	205
116.	Vanasõnu sauna ja puhtuse kohta.....	205
117.	Saunaskäimisest, kütmisest ja pesemisest.....	206
118.	Juku vihtlemine.....	209
119.	Saunasõnad. (*).....	211
120.	Hinged hingedepäeval saunatamas.....	212
121.	Pesijad hädas maa-alustega.....	212
122.	Saunavaimud kimbutavad saunalisi.....	213
123.	Hoone savitamisest.....	215
124.	Lugusid elamusöödikute hävitamisest.....	215
125.	Peale pandud sajalgsed.....	217
126.	Hiire- ja rotinuhtlusest.....	218
127.	Rahvaravitsejate ja õpetatud arstide võrdlusi.....	223
128.	Haigustest, saadud ja tehtud hädadest ja nende arstimisest.....	229
129.	Näiteid nõidusest ja maagiast.....	239
130.	Naist tegemas.....	244
131.	Millest Jumal naise on loonud.....	245
132.	Miks naised peavad aseme korda tegema.....	245

133.	Kolm sugu rahvast.	246
134.	Kombed laste sündimise, ristimise jm. juures.	246
135.	Naljaka nimega vaderid.	258
136.	Kinkimine päästab ristivanema põrgust.	258
137.	Lugusid vahetatud lastest.	260
138.	Titelt tige. (*).....	264
139.	Vanasõnu lastest ja laste kasvatamisest.	265
140.	Laps tahab sauna.	266
141.	Lapsehällist ja kiigutamisest.	267
142.	Lapse hüpitus. (*).....	268
143.	Kõrinat valmistamine.....	268
144.	Lapse pissitamine.	269
145.	Pildike meesterahva lapsehoidmisest.	269
146.	Ema parem kui teised omaksed. (*)	270
147.	Lapsed mängivad kodu.....	272
148.	Lapse tänu. (*)	273
149.	Vanaviisi lastekasvatusest.	274
150.	Kodusest lugemaõppimisest.	277
151.	Laste elu-olust ja toimetustest.	279
152.	Tänamata töö. (*)	282
153.	Olematu asja otsimine.....	282
154.	Kuidas vanarahvas lapsi petsid.....	283
155.	Teateid kastmiskombest.	285
156.	Hambavahetusest.....	286
157.	Vanasõnu inimese elujärgudest.....	287
158.	Tööjaotusest.	288
159.	Videviku pidamine.....	290
160.	Jutustamisest videvikuajal.	292
161.	Mõistatamisest.	292
162.	Lapsed ja vanad koos aega veetmas.	293
163.	Õhtused tööd rehetares.	294
164.	Ühised tööõhtud.....	295
165.	Kildsanna pidamine.	298
166.	Noorte kooskäimised.	298
167.	Õhtuste tubaste tööde lõpetamisest.....	304

168.	Noorte tutvumisest	304
169.	Noormees mõtleb neidudele. (*).....	306
170.	Kombeid ja ennustusi tähtpäevadel.....	307
171.	Virk tüdruk saab laisale poisile.	310
172.	Tuba küsib luuda. (*).....	310
173.	Vanasõnu laiskusest.....	311
174.	Laisk tüdruk ei saa mehele.	312
175.	Laisa poisi lugu.....	314
176.	Aeg üles ärgata. (*)	314
177.	Kosjadest pulmadeni.	315
178.	Pulmad.	319
179.	Tütarlapsest noorikuks. (*).....	323
180.	Virtsu mehe suur armastus.	324
181.	Noore abielumehe „kuritöö“.	324
182.	Kojujääjate paremad road.	324
183.	Miks naiste tööst on vähe tulu.	325
184.	Metsavaht ja kiuslik naine.	326
185.	Mees süüdistab naist.	328
186.	Söömine näitab peresuhteid.	328
187.	Vanasõnu varanduslikust seisusest.....	329
188.	Rätsep peres õmblemas.....	330
189.	Öösel üksi. (*).....	331
190.	Lapse ja minia võrdlus.....	332
191.	Koerast ja kassist vanasõnades.	332
192.	Kuidas Käärikmäe peremees oma väimeest peksis.....	333
193.	Kes mind laimab. (*).....	333
194.	Mai ja Kai.....	334
195.	Kurjad naised. (*).....	335
196.	Vanasõnu tülitsemisest.	337
197.	Abieluvälised suhted. (*)	337
198.	Vanasõnu peresuhetest.....	339
199.	Hoiatus joodiku eest. (*).....	341
200.	Pere suhetest külarahvaga.	344
201.	Helde naine.	345
202.	Kolli Tõnis ja tema pojad.	346

203.	Lapsed lahkuvad kodunt. (*).....	347
204.	Vanadus toob vaeva. (*)	348
205.	Haigus ja surm.	348
206.	Laste lein. (*)	350
207.	Kombetäitmisi seoses matustega.....	351
208.	Toidud surnu ärasaatmisel kodust.	352
209.	Silmapisarad on surnutele tüliks.....	353
210.	Poomisega võib surma saada.	354
211.	Jutte vanast surnute valvamisest.....	355
212.	Surnu kodus käimas.....	357
213.	Miks inimesed oma surma-aeaga ei tea.....	360
214.	Naiseks vanale mehele.	360
215.	Varandusest, pärandist ja pärimisõigusest.	361
	<i>Altetnisches Leben und Weben V. Lesestücke über das häusliche und</i> <i>familiäre Leben. Nachwort.</i>	366
	TEEMAREGISTER.	370
	LÜHENDID.....	378
	PILTIDE JA JOONISTE NIMEKIRI.....	380
	KIRJANDUST „ENDIS-EESTI ELU-OLU V“ TEEMAL.....	384
	Eesti kihelkondade kaart.	389

EESTI RAHVALUULE ARHIIVI TOIMETUSED

1. Oskar Loorits. Das misshandelte und sich rächende Feuer I. Tartu, 1935. 90 lk.
2. Walter Anderson. Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. Tartu, 1935. 232 lk.
3. Oskar Loorits. Pharaos Heer in der Volksüberlieferung I. Tartu, 1935. 194 lk.
4. Walter Anderson. Zu Albert Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode. Tartu, 1935. 52 lk.
5. Herbert Tampere. Eesti rahvaviiside antoloogia = Anthologia Cantuum Popularium Estonorum 1. Tartu, 1935. 152 lk.
6. Oskar Loorits. Some Notes on the Repertoire of the Estonian Folk-Tale. Tartu, 1937. 29 lk.
7. Walter Anderson. Kettenbriefe in Estland. Tartu, 1937. 23 lk.
8. Rudolf Põldmäe, Herbert Tampere. Valimik eesti rahvatantse. Tartu, 1938. 187 lk.
9. Oskar Loorits. Gedanken-, Tat- und Worttabu bei den estnischen Fischern. Tartu, 1939. 128 lk.
10. Richard Viidalepp. Valimik muistendeid koolide kogumisvõistluselt 1939. Tartu, 1939. 40 + 4 lk.
11. Oskar Loorits. Endis-eesti elu-olu I. Lugemispalu kaluri ja meremehe elust. Tallinn, 1939. 344 lk.
12. Oskar Loorits. Ununevast kultuurimiljööst. Tartu, 1940. 123 lk.
13. Richard Viidalepp. Tööjuhiseid rahvaluulekogujale. Tartu, 1940. 96 lk.
14. Oskar Loorits. Das sog. Weiberfest bei den Russen und Setukesen in Estland. Tartu, 1940. 74 lk.
15. Oskar Loorits. Endis-eesti elu-olu II. Lugemispalu metsaelust ja jahindusest. Tartu, 1941. 520 lk.
16. Rudolf Põldmäe. Eesti rahvanaljandid I. Inimese eluperioodid. Tartu, 1941. 350 lk.
17. Oskar Loorits. Endis-eesti elu-olu III. Lugemispalu põllumehe elust. Tartu, 2000. 292 lk.

18. Oskar Loorits. Endis-eesti elu-olu IV. Lugemispalu karjakasvataja elust. Tartu, 2001. 315 lk.
19. Oskar Loorits. Endis-Eesti elu-olu I. Lugemispalu kaluri ja meremehe elust. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Mall Hiimäe. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2002. 402 lk.
20. Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Koost. Mall Hiimäe. Toim. Mall Hiimäe, Kanni Labi. Tartu, 2002. 311 lk.
21. Oskar Loorits. Endis-eesti elu-olu II. Lugemispalu metsaelust ja jahindusest. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Mall Hiimäe. Tartu, 2004. 481 lk.
22. Mall Hiimäe. Päiv ei ole päiväle veli. Lõunaesti kalendripärimus. Tartu, 2006. 517 lk.
23. Regilaul – esitus ja tõlgendus. Toim. Aado Lintrop. Tartu, 2006. 272 lk.
24. Anu Korb. Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjaina. Toim. Kadri Tamm ja Mall Hiimäe. Tartu, 2007. 216 lk.
25. Kes kõlbab, seda kõneldakse. Pühendusteos Mall Hiimäele. Koost. Eda Kalmre ja Ergo-Hart Västrik, toim. Ergo-Hart Västrik. Tartu, 2008. 381 lk.
26. Mari Sarv. Loomiseks loodud: regivärsimõõt traditsiooniprotsessis. Toim. Mall Hiimäe. Tartu, 2008. 186 lk.
27. Janika Oras. Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm. Arhiivitekstid, kogemused ja mälestused. Toim. Mall Hiimäe. Tartu, 2008. 387 lk.
28. Valdo Valper (koost.) Metsast leitud kirik. Mõtsast löütü kerik. Urvastõ kohapärimus. Toim. Mall Hiimäe. Tartu, 2010. 249 lk.
29. Regilaulu müüdid ja ideoloogiad. Toim. Mari Sarv. Tartu, 2012. 354 lk.